

KÖNYVISMERTETÉSEK

Egy rendkívüli forrásgyűjtemény – Tüskés Tiborné Szemes Anna (1930–2020) középiskolai magyartanár emlékezete dokumentumokban. „Drága Tanárnő!” Irodalom- és művelődéstörténeti források Tüskés Tiborné hagyatékából (1949–1997). Emlékezések (2019, 2021). Reciti, Budapest. 2021. 469 o.

Ács Marianna

E kötet emléket állít Tüskés Tiborné Szemes Anna,¹ a 20. század második felében tevékenykedő középiskolai magyartanár tanári életútjának. Műfaját tekintve unikális forrásgyűjtemény e könyv, melyet a Tanárnő fia, Tüskés Gábor irodalomtörténész és unokája, Tüskés Anna irodalom- és művészettörténész válogattak össze és rendeztek köteté abból a hagyatékából, melyet a Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára őriz.

A kötet hátlapján olvasható a következő szerkesztői ajánlás, mely jól összefoglalja a kötet tartalmát: „A gyűjtemény három pécsi közoktatási intézmény, a Cséti Ottó Bányaiipari Technikum, a Leőwey Klára Gimnázium és a Baranya Megyei Pedagógiai Intézet történetéhez kapcsolódik, miközben fényt vet egy nem mindennapi tanáregyéniség életére, munkájára, a tanórákon messze túlmutató oktató, nevelő tevékenységére. [...] A filológiai jegyzetekkel ellátott dokumentumok számos műfajt képviselnek: a személyi és hivatalos iratokon, továbbá egy önéletrajzi visszaemlékezésen kívül vannak köztük versek, az irodalmi szakköri munka

¹ Továbbiakban a Tanárnő, aki a Horthy-korszakban, 1930-ban Nagykanizsán született, a fordulat évében érettségizett a nagykanizsai Piarista Gimnáziumban. Tanulmányait 1948 és 1952 között a Pázmány Péter, majd Eötvös Loránd Tudományegyetemen folytatta, ahol magyar–történelem szakos tanári diplomát szerzett. 1952-től a pécsi Cséti Ottó Bányaiipari Technikumban, 1956-tól 1984-ig a pécsi Leőwey Klára Gimnáziumban a magyar nyelv és irodalom tanára és a magyar irodalmi szakkör vezetője volt. 1984-től 1988-ig a Baranya Megyei Pedagógiai Intézet munkatársaként dolgozott. 1982 és 1993 között a Pécsi Orvostudományi Egyetem külföldi hallgatóinak, 1991 és 1994 között a pécsi Hittudományi Főiskola hittanári számára tanított magyar nyelvet és beszédművelést. 1953-tól 1989-ig Pécs híres írójának, kritikusának, irodalomtörténésének, a *Jelenkor* c. folyóirat főszerkesztőjének, Tüskés Tibornak volt az első felesége. Írófeleségként kialakult kapcsolati hálóját magyartanárként is kamatoztatta; számos kortárs íróval, költővel, irodalomtörténésszel levelezett, vonta be őket a tanári munkájába, s ismertette meg a középiskolásokkal általuk is a kortárs magyar irodalmat.

forrásai, beszédek, újságcikkek, interjúk és levelek.” A kötet az írott források mellett mintegy 60 képet, többségében fotót tartalmaz. A könyv technikai kivitelezése és a borító, melyen Diskay Lenke 1969-ben készült *Legenda* című fametszetének egy részlete látható, Szilágyi N. Zsuzsa munkáját dicséri.

A forrásgyűjtemény Előszavában Tüskés Gábor közzétette a Tanárnő életrajzát, a kötetbe került dokumentumok válogatásának szempontjait, azokat a célokat, melyek miatt figyelemre méltó lehet e kötet mindazok számára, akik a 20. század második fele magyarországi oktatás-, nevelés-, irodalom- és művelődéstörténete iránt érdeklődnek. Itt olvashatjuk a források egyik lehetséges értelmezését, mely alapján kirajzolódik a Tanárnő életútja, amit a szerző a korszak oktatás-és kultúrpolitikai környezetébe helyezett.

A szerkesztők a könyvet három fejezetre tagolták. A „Dedikált írások” között a Tanárnőnek ajánlott műveket olvashatunk, melyek közül kiemelném Németh László a Leőwey Klára Gimnázium magyar irodalmi szakkörének 1969-ben írt, irodalomtörténeti szempontból is jelentős, e kötetben kritikai kiadásban először megjelentetett levelét. A híres író – a magyar irodalom szakkör vezetőjének a példája nyomán – a tanárságot a generációk közötti érték- és kultúráközvetítőként jelölte meg ily módon: *„Aki egyetlen nagy célra szánta az életét, pályája végeztével szétnéz, merre vannak az emberek, akikben az, amiért ő élt, tovább él valahogy. A természetes az lenne, hogy egy öreg író a fiatalabb írók közt találjon ilyen örökség-átvevő társaságot. Tőlem ezt a szívmengető kört (különböző, messze vezető okokból) a sors megtagadta. Így fedeztem föl öregkorom vigaszául a tanárokat, a magyar tanárság egy töredékét, amelyet az, amit mi magyar irodalomnak tartottunk, úgy átjárt, hogy nem tudják megállni, nem tudnak lemondani róla, hogy tanítványaikon át a nemzetnek tovább ne adják.”* E levélen kívül olyan verseket tartalmaz e fejezet, melyeket a tanítványok – Koch Valéria és Khaled Nashwan –, továbbá Bárdosi Németh János írtak.

A könyv második, „Dokumentumok” című része gazdag tárházát kínálja azoknak a forrásoknak, melyek e tanári életúthoz kötődően keletkeztek. A „Személyi iratok” között elsőként a Tanárnő „Gyermekkorom” címmel 1992-ben az unokájának, Tüskés Annának írt visszaemlékezését olvashatjuk, melyben a családjáról, neveltetéséről, a taníttatásának nehézségeiről, iskoláskori emlékeiről, tanári mintákról, az Eötvös Loránd Tudományegyetemen töltött évek alatt megélt nehézségekről vall. E személyes hangvételű visszaemlékezést két, hivatalos iratként készített életrajz egészíti ki, melyek közül az egyiket Szemes János, az édesapa írta 1949-ben, a másikat pedig ő maga 1959-ben. Az 1950-es évektől az 1960-as évek végéig több jellemzés és jelentés is a készült a Tanárnőről, melyekben a korszak politikai ideológiájára jellemző kérdések mentén ér-

tékelték egyetemi évek alatti magatartását, a politikai hatalomhoz való hűségét, valamint későbbi tanári tevékenységét.

A „Hivatalos jelentések, jegyzőkönyvek, feljegyzések, bírálatok, értékelések, beszédek” című alfejezetben lévő források a mindennapi tanári munka közben keletkeztek. Az osztályfőnöki szerephez kapcsolódtak a Tanárnőnek az osztályairól írt jelentései, a szalagavatókon, ballagásokon, osztálytalálkozókon elhangzott beszédei. Ezek közül kiemelném Tüskés Tibornénak az osztályában az 1977-ben elvégzett, Gázsó Ferenc – Pataki Ferenc – Várhegyi György *Diákéletmód Budapesten* (Gondolat, Budapest, 1971.) című könyve alapján készült felmérését, melynek az volt a célja, hogy bemutassa, „*az olvasás rendszeressége, gyakorisága, tematikája; a moziba és színházba járás igénye, a megtekintett filmek, színdarabok műfajok szerinti megoszlása; a zenei rendezvények látogatottsága, és a zenei érdeklődés némely vonása; a képzőművészet iránti érdeklődés; a kirándulás, a sport, a szakkörök, a tanulmányi versenyek, valamint a gyűjtése, tánc stb. milyen szerepet játszanak a szabadidő értékes kitöltésében*”.² E tematikához kapcsolhatók az 1974-ben Antal Emiliának, az érettségiző IV. A osztály tanulójának az osztálytársaival készített interjúi, melyeket az osztályfőnökének, Tüskés Tibornénak szánt emlékül, s melyekben az 1970-es évek közepén az érettségi előtt álló végzős diákok nyilatkoztak a közösséghez való viszonyukról, a meghatározó iskolai emlékeikről, az iskola hatására a személyiségükben történő változásokról, arról, hogy kivel fogják tartani a kapcsolatot a tanulmányaik befejeztével, s arról, hogyan képzelik el a jövőt a pályaválasztásuktól a szabad idejük hasznos eltöltéséig.³

A Leőwey Klára Gimnázium magyar irodalmi szakkörének írásos nyomai vallanak a magyartanár pedagógiai ars poeticájáról s az ennek jegyében végzett tehetséggondozói tevékenységéről. A tanári munkájának nagymértékben ösztönzője volt férje, Pécs híres írója, kritikusa, irodalomtörténésze, a Jelenkor c. folyóirat főszerkesztője, a Janus Pannonius Gimnázium magyartanára, Tüskés Tibor. Tüskés Gábor az Előszóban kiemelte, hogy „*kettejük pedagógiai tevékenysége szinte kezdetől kölcsönhatásban állt egymással [...] Egyikük sem fogadta el a művészeti nevelés irodalomközpontúságát: mindketten komplex esztétikai nevelésre törekedtek, és szorgalmazták a nem irodalmi tudati megnyilvánulások, köztük elsősorban a képzőművészet minél nagyobb arányú bevonását az irodalom oktatásába*”.⁴ Tüskés Tibor irodalmi nevelésről szóló elméleti munkáinak⁵ gyakorlat-

² Tüskés Tiborné (1977): A szabadidő kitöltésének vizsgálata a III. A osztályban, 77.

³ Antal Emília: [A Leőwey Klára Gimnázium 1974-ben érettségizett IV. A osztályának diákjaival készített interjúk] (Részletek) 168–181.

⁴ Tüskés Gábor: Előszó, 13–14.

⁵ Tüskés Tibor (1969): *Irodalmi nevelés a tanórán kívül*. (A tanítás problémái, 4.) Tankönyvkiadó, Budapest, (1970, 1977); Tüskés Tibor (1970): *Kortárs irodalom a középiskolában. Az élő magyar irodalom tanításának módszertani kérdései*. (A tanítás problémái.)

ban történő megvalósítását igazolják az irodalomszakkörhöz kapcsolódó források. Ilyenek pl. a Tanárnő ismert írókkal, költőkkel, kritikusokkal és irodalomtörténészekkel folytatott levelezései,⁶ melyek a kortárs irodalom, illetve a magyar kultúra nagy alakjait – pl. Németh László vagy Kodály Zoltán – középpontba állító kiállításoknak és az irodalomtörténeti tematikájú kirándulások szervezésének dokumentumai. Ezek az eseményeken e híres alkotók is részt vettek, beszédeket mondtak, melyekben megvilágították az irodalmi nevelésről, a magyar kultúráról alkotott véleményüket. Az értékközvetítés sikerességére mutatnak rá irodalomszakkörös diákok írásai, melyeket az iskola által meghirdetett pályázatokra készítettek, valamint a kirándulásaikról szóló útinaplói.⁷ Ezek az érdekes, értékes és unikális források a tanulás kitágított teréről tanúskodnak, miközben megmutatják a tehetséggondozás folyamatát és eredményeit is, sőt rámutatnak a szocializmus éveiben a Leőwey Klára Gimnáziumban zajló diákéletre is. A tehetséggondozás, a tanulók tanulásának támogatása nem zárult le az iskola befejeztével. A Tanárnővel való együttgondolkodás, a Mester és tanítvány közötti viszony sokaknál élethosszig tartott. Ezt mutatja a Tanárnőnek és Tüskés Tibornak a tanítvány Koch Valéria költőnővel 30 éven át folyó levelezése, mely irodalomtörténeti szempontból szintén nagy jelentőségű.⁸

E fejezetben kaptak helyet azok a dokumentumok is, melyek rámutatnak a baloldali diktatúra (hol keményebb, hol puhább formában) az oktatásra s benne a tanárra gyakorolt nyomásának jeleire. Ezek közül kiemelném a „Három forrás 1984-ből”⁹ címen összefoglalt dokumentumokat, melyekben a Tanárnő középiskolai tanári pályája befejezéséhez vezető út sejlik fel. Koch Valéria „Rendhagyó köszöntés Tanárnőmnek, 1984 pedagógusnapján” című írása a tanítvány állásfoglalása és egyben a Tanárnő mellett való kiállítás egy olyan ügyben, melynek következtében a Tanárnőt elbocsátották, illetve a Leőwey Klára Gimnázium vezetősége, a Pécs Városi Tanács V. B. Művelődési Osztálya olyan helyzetet teremtett, hogy a Tanárnőnek el kellett mennie az intézményből. Koch Valéria pe-

Tankönyvkiadó, Budapest.

⁶ A szerzők között ott találhatjuk többek között Németh Lászlót, Takáts Gyulát, Fodor Andrást, Bertha Bulcsut, Bertók Lászlót, Szécsi Margitot, Vekerdi Lászlót, Vargha Balázst, Görömbei Andrást, Domokos Mátyást, Nagy Imrét, Bókay Antalt, Földessy Dénest.

⁷ Útinapló (1967): Szakköri kirándulásunk 1968. április 21–24-ig; A pécsi Leőwey Klára Gimnázium KISZ-szervezete magyar irodalmi szakköre: Jugoszláviai útinapló (1968): Véghelyi Erzsébet – Balázs Ilona: Napló az irodalmi szakkör 1968–1969-es tanévben megtett kirándulásáról. 154–162.

⁸ „ha nem találkoznánk, talán sosem lesz belőlem magyar költő”. Koch Valéria, Tüskés Tibor és Tüskés Tiborné levelezéséből (1966–1997). 248–350.

⁹ Róna Géza – Dr. Bernáth Józsefné – Bencs Éva: Feljegyzés; Tüskés Tiborné: [Feljegyzés a Feljegyzéshez]; Koch Valéria: Rendhagyó köszöntés. Tanárnőmnek, 1984 pedagógusnapján. 181–211.

dagógusnapi köszöntése belehelyezte a tanárnő életútját az áldozat (a jó pástort elárulták, vérért vették) kontextusába. Míg e fejezet első forrása, a „Feljegyzés” című jegyzőkönyv bizonyos részletei a szocializmus áldozata kontextusát teremtették meg.¹⁰ A harmadik dokumentum a Tanárnő írása, melyben cáfolta az ellene felhozott szakmai és politikai vádak. A Tanárnő középiskolai tanári pályája véget ért 1984-ben, de azt a fajta kulturális missziót, melyet az irodalomszakkör vezetőjeként elkezdett, a Baranya Megyei Pedagógiai Intézet munkatársaként folytathatta, melynek írásos emlékezetét is őrzi a kötet. Emlékkiállításokat,¹¹ Baranyai Irodalomtanítási Napokat szervezett a középiskolák magyartanárai számára, valamint szerkesztette az intézet időszaki kiadványát, a *Baranya Megyei Pedagógiai Híradót*.¹²

Az „Emlékezések” című záró fejezet írásai bizonyos értelemben kapcsolódva az első fejezethez, a Tanárnő számára íródtak, az emlékeztének felelevenítése és megőrzése céljából, a családtagok, azaz a könyv szerkesztőinek a felkérésére. 2019-ben és 2021-ben keletkeztek, ez utóbbiak már a Tanárnő halála után. A szerzők között találjuk Tüskés Tiborné volt tanárkollégáit, írófeleségeket, barátokat és a kedves tanítványait a Leőwey Klára Gimnáziumból, a Pécsi Hittudományi Főiskoláról és a Pécsi Orvostudományi Egyetemről. E források jól elemezhetőek különféle kvalitatív módszerekkel és különféle szempontok alapján. Érdekessége ennek a fejezetnek, hogy a szerzők közül többeknek olvashatjuk diákori írásait, pályamunkáit vagy épp végzősként velük készített interjúkat is. A Tanárnőre s az iskolai éveikre való visszaemlékezés mellett őszintén vallanak a saját életük alakulásáról is, lehetőség adva önreflexióra és az egyes tanítványi életutak alakulásának nyomon követésére.

A *Drága Tanárnő!* című kötet olyan „írásos nyomokat” tartalmaz, melyek elsősorban nem a hatalmi elitről informálnak, hanem az 1950-es évektől a Kádár-korszakon át a rendszerváltást követő évtized végéig egy vidéki nagyvárosban tanító középiskolai magyartanárnő életpályájáról, mindennapi tanítási tevékenységéről, kapcsolatrendszeréről, küzdelmeiről, miközben rámutatnak a köznevelési intézményrendszer a tanügyigazgatás működésére és az oktatáspolitikai változásokra is. Tüskés Tiborné Szemes Anna életútja során keletkezett dokumentumok elem-

¹⁰ A III. osztály szülői közössége arról panaszkodott, hogy „nem tudnak egyetérteni a tanárnő némely megnyilatkozásával, amelyek az egyébként is zavaros fejű gyerekek világnézeti tisztánlátását nehezítik. Elsősorban vallásos jellegű megjegyzéseit észrevételezték, de más jellegű megjegyzéseket is tettek. [...] Megjegyezték, amennyiben az iskola vezetése nem tud intézkedni, akkor ők elmennek a Megyei Pártbizottságra, és a Pártbizottságtól kérnek segítséget.” 182.

¹¹ Gállos Orsolya: Emlékkiállítás a Fürdő utcában. Negyven év magyar irodalma. A társzművészetek is bemutatkoznak (1985).; Válogatás a Tiszteletadás a 70 éves Csorba Győző Kossuth-díjas költőnek című kiállítás dokumentumaiból (1986). (212–221.).

¹² Gállos Orsolya (1988): A hetedik: Egy kiadvány három évfolyamáról. 244–246.

zése lehetővé teszi, hogy e korszaknak a tanári professzióról alkotott történeti narratíváit kiegészíthessük több olyannal, melyeket a Tanárnő életútját kísérő források tesznek lehetővé. Ezeknek a dokumentumoknak az elemzése elősegíti, hogy az „egy múlt”-ról további diskurzusok alakuljanak ki, segítve ezzel annak minél jobb megértését.¹³

¹³ Keith Jenkins szerint „a történelem és a múlt két külön dolog. A történelem nem más, mint a történetírás, ami viszont a világról szóló „diskurzusok” szüntelen folyamata, melyek tárgya a múlt. Múlt egy van, ám róla számtalan diskurzus alakult ki eddig is, a múltnak tehát egynél több története van, elvben annyi, ahány történész vagy történetírói iskola leírja és magyarázza azt” I.m. Gyáni Gábor (1997): Mit várhat az iskola a szkeptikus történetírástól? *Új Pedagógiai Szemle*, 4.sz. 94-100. <http://epa.oszk.hu/00000/00035/00004/1997/-04-ta-Gyani-Varhat.html>. (letöltés dátuma: 2022. 05. 23.)